

цілому, зі всім тим, що ми називаємо цивілізацією. Християнство – це універсалістський проект, протилежний просвітницькому проекту, що привів до превалювання матеріального над духовним. А значить, глибоко антицивілізаційний проект. Але це не означає, що це проект, що не реалізується.

Використані джерела

1. Зайцев Е. Учение В. Лосского о теозисе / Е.Зайцев. – М., 2007. – 223с.
2. Лосский В. Очерк мистического богословия восточной церкви / В.Лосский. – М.: СЭИ, 1991. – 228с.
3. Лосский В. Богословие и боговидение / В.Лосский. – М., 2000. – 398с.
4. Мандзаридис Г. Обоженіе человека / Г.Мандзарикис. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2003. – 206с.
5. Мейендорф И. Жизнь и труды свт. Григория Паламы. Введение в изучение / И.Мейендорф. – СПб., 1997. – 228 с.
6. Палама Г. Триады в защиту священно-безмолствующих / Г.Палама. – М., 1995. – 321с.
7. Палама Г. Сто пятьдесят глав / Г.Палама. – Краснодар, 2006. – 198с.
8. Полное собрание творений св. Иоанна Дамаскина: в 3 т. – СПб., 1913. – Т.1. – 1913. – 309с.
9. Himmerich Mauris. Deification in John of Damascus / Himmerich Mauris. – Milwaukel, 1985.
10. Kharlamov V. Concept of Theosis in the Theology of Pseudo-Dionisius The Areopagite / V. Kharlamov. – New York, 2006. – 225 p.
11. Rogoberte S.E. Mystical Existentialism / S.E. Rogoberte. – Yale University, 1993. – 206 p.
12. Russell N. The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition / N. Russell. – Oxford, 2006. .
13. Williams A. Deification in Thomas Aquinas and Gregory Palamas / A. Williams. – Yale University, 1995.

УДК 130.2

Євген Ярославович Кушнір
аспірант Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля

ДУХОВНІСТЬ ЛЮДИНИ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОМУ І ТРАНСПЕРСОНАЛІСТСЬКОМУ ПІДХОДАХ

Досліджується феномен духовності як інтелектуально-світоглядна установка людської свідомості на досягнення і збереження гармонійності зі світом. Зроблена спроба розглянути основні риси духовної кризи в сучасній культурі і специфіку її подання в екзистенціалізмі й трансперсональній психології.

Ключові слова: *духовність, духовна криза, духовне саморозкриття, саморозвиток, культура, криза культури, свідомість.*

The phenomenon of spirituality as world intellectually-view setting of human consciousness is probed on achievement and maintainance of harmoniousness with the world; an attempt to consider the basic lines of spiritual crisis in a modern culture and specific of him predstavlennosti in existentialism and transpersonal'noy psychology is done.

Keywords: *spirituality, spiritual crisis, spiritual samoraskrytie and samorazvitie, culture, crisis of culture, consciousness.*

Філософське дослідження духовної сутності життя людини дозволяє окреслити ті грані, в яких найсильніше переломлюються особливості взаємодії людини з суспільством і природою, а також визначити найбільш суперечливі у смислового відношенні ділянки протистояння цих систем, у яких особистість є одночасно й загальним, і конкретно-історичним змістом людини [1; 4]. Також слід звернути увагу, що Сократ вважав сутністю людини її внутрішній світ і душу як форму самопізнання. Дотримання доброчесності, освітлення людським розумом і є, за Сократом, сенсом духовного буття. Платон визначає сенсом духовного людського існування злиття людини з Богом як творцем світу, підносячи сенс духовного із світу чуттєвого до світу надприродного. Для нас важливо підкреслити, що духовність є прямим наслідком індивідуальних зусиль суб'єкта з оволодіння духовною реальністю. Вона посяє як спосіб життя, активного світовідношення, як зміна, перетворення матеріально-тілесного початку, як душевно-духовна активність і життєвий синтез, як постійне конструювання реальності, як особисте самовизначення людини в культурі.

Глобальна криза культури, що продовжується, висуває на перший план проблему відродження людської духовності, яка не може бути вже розв'язана традиційними засобами релігії або ідеології. Для цього потрібний глибокий аналіз людської свідомості і форм самопізнання, які або дають людині відчуття гармонійності зі світом, або ні. З цього витікає фундаментальна відмінність розуміння духовності як феномена людської суб'єктивності: одні напрями у філософії і культурі вважають, що духовність зводиться до усвідомлення людиною факту власної дисгармонії зі світом, як, наприклад, екзистенціалізм, інші

ж, як, наприклад, трансперсональна психологія, вважають, що духовність виявляється в діяльності свідомості з подолання цієї дисгармонії [1; 2; 6; 11].

Напрямок екзистенціалізму, який склався у філософії на початку ХХ століття, оперує такими поняттями, як смисложиттєві позиції, ціннісні орієнтації, і досліджує переживання, яких людина зазнає у своєму внутрішньому світі, переживаючи екзистенціальну кризу, тобто крах особистих смисложиттєвих установок [3; 4; 8].

Трансперсональна психологія вивчає свідомість людини в ширшому спектрі проявів, досліджуючи: множинність станів свідомості, трансперсональні переживання, феномени інтуїції, творчості, вищі стани свідомості, особистісні ресурси. Отже, кризові прояви в людській свідомості необхідно розглядати в реальній допомозі людині в подоланні духовної кризи. Актуальність теми дослідження витікає з необхідності визначити основні характеристики духовної кризи в сучасній культурі.

Екзистенціальна криза як явище саморуйнування свідомості відображена в працях Ж.-П.Сартра, П.Тілліха, Г.Марселя, М.Хайдеггера, К.Ясперса, Е.Фромма. Проблема подолання екзистенціальної кризи розглядається в працях Ю.Шрейдера. Методологічний аналіз позиції екзистенціаліста щодо цього питання провів М. Мамардашвілі. Тема духовної кризи, духовного саморозкриття і саморозвитку представлена в працях як зарубіжних дослідників (С.Грофа, П.Рассела, Дж.Пері), так і вітчизняних (М.Журба, В.Ісаєв, Т.Лугуценко), в дослідженнях яких духовна криза виявляється в конкретних критичних ситуаціях, що виникають у розвитку свідомості людини та сприяють її духовній трансформації і оновленню.

Історико-культурні і міжкультурні дослідження феномена духовності як основи збереження самоідентичності свідомості (зокрема, в її змінених формах) проводили А. ван Геннеп, Л.Спенс, Д.Уайт, К.Уілбер, Д.Фейдімен, Е.Фромм, М.Еліаде. Комунікативний аспект духовності досліджував Х.Феррер. Тому виявлення культурної специфіки, структури і масштабу смисложиттєвих установок має значення для аналізу проблеми духовності.

Сучасні українські дослідники А.Колодний, Л.Филипович, Б.Лобовик, П.Яроцький та ін. торкаються проблеми аналізу духовних чинників, розкривають роль релігії у духовному світі особистості. В праці М.Савчина "Духовний потенціал людини" ґрунтовно проаналізовано богословські, філософські та психологічні підходи до вивчення духовного світу особистості, з'ясовано умови становлення духовного потенціалу людини. Феноменом духовного світу особистості, який вимагає наявності розвинутих початків, виступає така духовна основа особистості, як сенс її буття. Розуміння сенсу різними дослідниками поділяється на утвердження одними загального, єдиного для всіх сенсу (В.Соловйов, Л.Толстой, А.Швейцер, С.Франк) і конкретних індивідуальних сенсів (М.Бахтін, В.Іванов та ін.).

Мета дослідження – розглянути основні риси духовної кризи в сучасній культурі і специфіку її подання в екзистенціалізмі і трансперсональній психології.

Звернення до теми духовності зумовлене необхідністю осмислення ролі духовності в суспільстві. Сучасна епоха характеризується множинністю, суперечністю, роз'єднаністю ціннісних установок і орієнтацій. Специфіка розвитку сучасного українського суспільства полягає в тому, що воно ціннісно-дезорієнтоване. Водночас на перший план виступили цілком зрозумілі потреби і цінності людського життя, а також екзистенціальна безпека. За таких обставин проблеми духовності набувають статусу найважливіших.

У сучасних західних працях про суспільство і культуру поняття "духовність" майже не вживається, воно, як правило, використовується у світовій літературі релігійно-філософського змісту, де духовність розглядається як чинник самовизначення віруючої людини. Такий підхід збіднює значення поняття духовності та значною мірою виводить проблематику духовності з тематичних сфер філософії. Як стверджує Т.Лугуценко, духовність необхідно "...розглядати як інтеграційну якість, яка властива вищому рівню освоєння світу людиною, визначальне його відношення до природи, суспільства, до самого собі" [2, 51]. На нашу думку, духовність – це подолання рамок емпіричного буття в процесі сходження і отримання вищих ідеалів, цінностей, сенсів (істини, добра, краси) і їх реалізації на життєвому шляху, іншими словами, процес життєтворчості – індивідуального і соціального. У цьому контексті духовна культура є світом розгорнутих людських здібностей, пов'язаних із станом духу і реалізованих в діяльності. Ступінь розвиненості духовної культури – важлива умова успіху модернізації, яку зазнає сьогодні українське суспільство.

У сучасних умовах виникла можливість заповнити прогалини філософсько-релігієзнавчого осмислення духовності, світоглядної зрілості й моральності людини. Погляд на духовність у філософському контексті тривалий час був пов'язаний передусім із тими формами суспільної свідомості, які ототожнювалися із формами організації знання: духовність ототожнювалася з обізнаністю, її рівнем і обсягом. На противагу цій тенденції виникла інша: духовність переважно асоціюється з релігійністю.

Людина на початку людської історії, з одного боку, ставить до навколишнього середовища – механічно, з іншого – водночас починає виділяти себе зі світу. Тобто розпочинається формування духовно-душевного світу людини, актуалізація її сутності. Принципово важливим є те, що проблеми щодо співвідношення моралі та релігії неможливо розв'язати поза онтологічним, гносеологічним, психологічним аспектами. Моральність не редукується до релігії, а призводить до неї (В.Соловйов). В античності людина стоїть перед величною картиною Всесвіту, а в Середньовіччі поряд із знанням про природні процеси мало місце

й знання символів. В добу Ренесансу актуалізація сутності людини відбувається в плані утвердження її активності, проголошення цінності та гідності особистості (Піко дела Мірандола).

Ідея трансформації сутності людини аналізується Ф.Шеллінгом, К.-Г.Юнгом, В.Соловйовим. Сутність не може бути даною, вона – "кидок природи до невідомого" (Новаліс). Між Богом та людиною існує первинна єдність, а процес творення складається з внутрішнього перетворення (В.Соловйов) темного початку у світло завдяки його інтеграції з розумом. В такий спосіб і досягається неподільна єдність. У К.-Г.Юнга замість "первинної пітьми" використовується "несвідома частина психіки" як визначення процесу індивідуалізації. Існують й конкретні завдання для подолання розколу в людині: необхідність ліквідації протиріччя між свідомістю людини як істоти абсолютної значущості з необмеженими можливостями і зовнішнім існуванням людини як тимчасового явищема, лише факту серед інших фактів (В.Соловйов).

Долаючи різні етапи свого існування, людина неминуче стикається з проблемою духовної кризи. Поняття духовної кризи розкривається в особливостях характеристики переживань людини і відображає іманентне перебування людини в сучасному суспільстві унаслідок заперечення ціннісного, духовного змісту основ буття. Людина, віддаляючись від своєї суті, переживає духовну кризу, яка характеризується як стадія переходу до цілісного духовного стану. Загалом духовна криза розуміється: по-перше, як втрата сенсу життя і етичних позицій; по-друге, як стан людини, що перебуває на стадіях глибокої трансформації, духовного зростання і оновлення.

Класифікація духовних криз включає такі категорії: особистісна, трансперсональна. Перша категорія – переживання, пов'язані з історією життя індивідуума. Друга – відродження у взаємозв'язку з душевною травмою. Переживання третьої категорії – особистості, що виходять за межі звичайних меж, є трансцендуванням або вихідом за рамки звичайного людського досвіду і включають переживання, називані духовними, містичними, релігійними, магічними, окультними або паранормальними. Форми особистісних переживань в сучасному соціумі набувають статусу основних рушійних чинників в процесі духовної трансформації людини, розв'язуючи емоційні проблеми; проявляючи нові творчі здатності і таланти; дозволяючи знайти смисложиттєві орієнтири і наблизитися до розуміння цінності самого життя. Таким чином, категорії і форми духовної кризи в трансперсональних дослідженнях розуміються і класифікуються як кризи особистої трансформації і є передовим рубезем сфери досліджень в цьому напрямі [3; 9].

На нашу думку, духовну кризу можна розуміти як "феномен", властивий людині. Людина, що перебуває на різних етапах свого існування, може бути схильною до духовної кризи, яка є сутнісною характеристикою такого переживання, що відображає іманентне конкретного індивіда. Правильне розуміння, вивчення і дослідження духовної кризи може виявитися, безумовно, важливим в допомозі, підтримці людей, що зазнають подібних переживань. Духовні кризи приводять людину до глибокого переживання таємниці сенсу життя. Подолавши духовну кризу, упоравшись з труднощами, що супроводжують цей стан, життя людини набуває нового сенсу. Особливості смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій зумовлені універсальними і духовно-етичними устремліннями, які відображають внутрішній зміст душевного життя, виражаються в найбільш значущій для людини меті, найголовнішій ідеї, що характеризує її життєдіяльність і поведінку. Цінності, які людина визначає для себе як смисложиттєві, відбиваються на оцінці сили етичних устремлінь і конкретних потреб і є абсолютно міцною основою її буття. Категорії, принципи, норми і правила, а також мотиви і відчуття людей, що не мають автоцентричного характеру, а спрямовані на осмислення духовної суті і усвідомлення свободи, є результатом перетворення смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій сучасної людини. Розглядаючи духовну кризу як перехідний момент, її слід вважати природним станом сучасного суспільства і особистості, необхідний етап в їхньому розвитку, що дозволяє знайти смисложиттєві орієнтири, усвідомити цінності самого життя.

Порівняння екзистенціалізму з трансперсональною психологією за антропологічними, культурологічними і духовними якостями доводить, що для екзистенціалізму єдиним джерелом знань є самоспостереження як пояснювально-хвилююча (егоцентрична) установка дослідження "нешасної свідомості"; суть практичного ставлення до переживань: заперечення наявних проблем завдяки розширенню масштабу свідомості; в результаті формується установка рефлексії свідомості на самозаперечення власних проблем, яка, не маючи матеріальної підтримки, спирається лише на волю людини, що породжує у неї постійні сумніви в стійкості власного існування, постійний пошук власної суті. Проте постійне розчарування в результатах і кінцевий крах через неминуче виснаження сили волі; ставлення до культури, соціуму і світу взагалі – гранично критичне, хоча і пасивне. Відтак, визнається, з одного боку, неминучість екзистенціальних проблем, а з іншого – повна неможливість не тільки їхнього розв'язання, а й розуміння.

Для трансперсоналізму як джерела знань, окрім самоспостереження, притягуються будь-які науки, що відносяться до дослідження свідомості; дослідницька установка: розширення поля дослідження завдяки аналізу всіх можливих форм "зміненої свідомості"; цільова установка, що визначає суть лікувальних методик: розв'язання особистісних проблем завдяки розширенню масштабу свідомості; ставлення до соціуму – активне: розвиток свідомості людини до такого ступеня, коли вона стає здатною сама розв'язувати всі свої проблеми – як психологічні – завдяки самоаналізу і самозаглибленню, так і практичні – завдяки впливу на соціум; таке ставлення є принципово оптимістичним [1].

Екзистенціалізм у пошуках історико-культурних прецедентів найчастіше звертався до таких двох відомих культурних фактів, як історія праведника Іова із Старого Завіту (релігійний напрям) і історія старогрецького царя Сізіфа (нерелігійний напрям), сенс яких в принциповій нерозв'язності людських проблем,

неможливості їхнього осмислення і витікаючої з цього абсурдності людського буття [1; 2]. Трансперсональна психологія є сучасним варіантом трансперсоналізму взагалі як стародавньої культурної традиції і практики пізнання людської свідомості і самопізнання людського "Я". Цей напрям не обмежується штучною самогармонізацією свідомості, запропонованою екзистенціалізмом. Опора на поняття "Змінених станів свідомості" дозволяє цьому напрямку подолати теоретичні і практичні межі професіоналістських концепцій свідомості і, не відкидаючи жодну з них, використовувати як всі їх, так і багатющий культурно-історичний досвід всього людства, пов'язаний з самопізнанням і самоврядуванням (у психічному сенсі) [3]. Зосереджуючи свою увагу не на відмінностях культур, а на тому загальному, що всі вони дають людям в плані духовності, трансперсональна психологія фактично демонструє загальнолюдський і глобальний культурний і духовний потенціал, сприяючи, тим самим, майбутньому культурному об'єднанню всього людства.

У сучасній західноєвропейській культурі поняття сенсу життя вже не розглядається як статичне і нормативне (як це властиво для екзистенціалізму), але як таке, що розвивається і саморозвивається (як це розглядається в трансперсональній психології). Екзистенціалізм не виправдовує страждань, але і принципово не шукає шляхів до позбавлення від них, вважаючи їх неминучими; фактично він закликає людей привчатися жити в ситуації постійної духовної кризи як природної і неминучої, тобто постійно перебувати між станами життя (буття) і смерті (ніщо). Такий стан цілком можна назвати станом духовної (інтелектуальної) смерті. У трансперсональній психології стан духовної смерті не є останнім і остаточним, а початковим моментом подальшого розвитку свідомості і людини. Тому цей стан духовної смерті стає в трансперсональній психології відносним, а поняття життя, що відроджується через смерть, – абсолютним.

Як відзначає в своїх дослідженнях В.Д.Ісаєв, "...в зв'язку з такою переорієнтацією в цінностях міняється ставлення до інших людей, до природи, Бога і всього суцього, переглядаються життєві орієнтири і світоглядні установки, інакше розуміється природа людської свідомості" [5, 62]. Суть людської свідомості, як стверджує В.Д.Ісаєв, тепер "...розуміється в термінах принципової і абсолютної цілісності, що не руйнується ніякими зовнішніми діями. Усвідомлення цього факту дає людині абсолютну впевненість в собі, що дозволяє їй розв'язувати ці проблеми з граничною ефективністю, а не занурюватися в непереможний стан уселенського, онтологічного відчаю" [5, 62]. Це і означає, що духовний потенціал такої свідомості вище, ніж у екзистенціалізмі, оскільки онтологія останнього нецілісна: вона визнає існування чогось у нестямі і незалежно від себе, тобто відрив своєї суті від існування і їхнього зіставлення. Тому для трансперсональної психології, і в цілому трансперсоналізму, діада "життя – смерть" виражає не просто відношення двох позицій, що характеризується випадковим переходом від однієї до іншої, як в екзистенціалізмі, а їхнього ціннісною взаємодією: кожна з цих позицій додає сенсу іншій в рамках єдиного світогляду. Така діада є справжньою культурно-онтологічною цінністю, що відображає природну, соціальну і індивідуальну динаміку розвитку і саморозвитку людини, не залишає у нестямі нічого, що існує незалежно від неї; у ній суть і існування єдині.

Відтак, в ХХ столітті здійснюється спроба формування нової філософсько-антропологічної парадигми на основі синтезу знань, накопичених людством в рамках класичної науки, східних духовних практик, релігії і езотерики; формується новий погляд на проблему людини, акцентуючи увагу на складній структурі людської свідомості.

Духовність пронизує весь життєвий світ людини. Цей модус людського буття, по-суті будучи індивідуальним, виступає проявом структур універсуму в бутті людини, що дозволяє духовності претендувати на роль всезагального утворення. За її допомогою в філософії можна коректно, утримуючись на межі об'єктивності та суб'єктивності вести мову не про самовизначення як безперервне оформлення себе шляхом вибору, відповідальності, комунікації, пізнання світу, а й про інші важливі моменти життєдіяльності людини, зокрема у культурному просторі.

Екзистенціалізм акцентує увагу на свідомості в соціумі, як вона існує і змінюється під впливом соціальних тенденцій, масовості, духовно-етичних, етичних і естетичних похідних, прийнятої системи думок, ідеології, моральних, юридичних норм тощо. Все, що може бути віднесене до смисложиттєвих цінностей, відбивається в суті сенсу конкретної людини. Сенс, який людина вкладає в свої вчинки, дії, наміри для досягнення поставленої мети, слугує єдиною і незмінною основою її буття.

Важливо зрозуміти, що осягнення сенсу життя полягає в самій екзистенції, в проживанні життя, в осмисленні того, що сенс приходить не ззовні, а від внутрішнього духовного переживання. Сенс життя – це і є духовна його суть. Ця думка повною мірою відображає розуміння сенсу життя в трансперсональній психології. По-перше, саме духовні кризи приводять людину до глибинного переживання таємниці сенсу життя, по-друге, в осягненні сенсу буття відбивається процес духовного розкриття, по-третє, власне прагнення до духовності є абсолютним сенсу життя. Духовна криза наближає людину до розуміння смисложиттєвих орієнтирів, дозволяє по-новому осмислити життя як ціннісний феномен.

Використані джерела

1. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Е.К.Быстрицкий. – К.: Наук. думка, 1991. – 200 с.
2. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода): монография / Е.К. Быстрицкий, В.П. Козловский, С.В. Пролеев и др. – К.: Наук. думка, 1992. – 173 с.

3. Гроф К. Духовный кризис: когда преобразование личности становится кризисом / К.Гроф, С.Гроф. – М.: Республика, 2003. – 265с.
4. Мамардашвили М.К. Категория социального бытия и метод его анализа в экзистенциализме Сартра [Электронный ресурс] / М.К.Мамардашвили. – Режим доступа: <http://www.orel.rsl.ru/nettext/russian/mamardashvili/mamardashvili/sartre>.
5. Исаев В.Д. Духовное возрождение личности в современном социуме Украины (смена парадигмы) / В.Д.Исаев, В.И.Ильченко, В.П.Шулико. – Луганск : Глобус, 2005.
6. Культура и развитие человека: Очерк философско-методологических проблем / В.П. Иванов, В.П. Козловский, Е.К.Быстрицкий и др. / [отв. ред. В.П.Иванов]. – К.: Наук. думка, 1989. – 319 с.
8. Режабек С.Е. Концепт измененных состояний сознания в антропологических теориях культуры и его реализация в научной психологии / С.Е.Режабек//Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2006. – №6. – С. 45–49.
9. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр; [сост. и общ. ред. А.А.Яковлева] // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – 432с.
10. Федотова В. Г. Практическое и духовное освоение действительности / В.Г.Федотова. – М.: Наука, 1991. – 338с.
11. Франк С. Л. Духовные основы общества / С.Л. Франк // Русское зарубежье. – СПб., 1991. – 298 с.
12. Фромм Э. Душа человека. Ее способность к добру и злу / Э. Фромм // Душа человека. – М.: Республика, 1992. – 264с.

УДК 130.2 : 72.026

Тетяна Валентинівна Лугуценко
кандидат філософських наук, доцент
Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля

ЛЮДИНА VIRTUS У ПРОСТОРИ ТА ЧАСІ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Зроблено спробу філософського аналізу такого феномена соціокультурного простору інформаційного суспільства, як людина віртуальної культури, зважаючи на образ якої можна судити не лише про специфіку культури цього типу суспільства, а й про специфічність соціокультурного буття людини virtus та її інформаційної культури.

Ключові слова: людина virtus, віртуальна реальність, віртуальна культура, інформаційний простір, образ людини, свідомість людини virtus.

The attempt of philosophical analysis of such phenomenon of the sociokul'turnogo field of informative society as man of virtual culture is carried out, on appearance of which it is possible to talk not only about the specific of culture of this type of obshestva but also about specificity of sociokul'turnogo life of man virtus informative culture.

Keywords: man virtus, vitrual'naya reality, virtual culture, informative field, appearance of man, consciousness of man virtus.

Проблемне поле віртуальної реальності сьогодні виходить за межі програмного забезпечення, ігор, тривимірної комп'ютерної графіки, а гуманітарний аспект постає таким самим перспективним, як і технічний. Набуває розвитку та стає актуальною філософська рефлексія віртуальної реальності, яка варіюється від предмета філософського аналізу до її інструментарію.

Що стосується досліджень і публікацій, виникає парадоксальна ситуація: з одного боку, суцільне розуміння та необхідність проведення подальших досліджень віртуальної реальності проголошується чи не в усіх сучасних наукових доробках, з іншого, незважаючи на відносно незначний час цих наукових пошуків, сформовано та розроблено достатньо велику кількість різних підходів, концепцій, теорій, у всякому випадку, не менше, ніж з інших філософських проблем.

У широкому культурному контексті віртуальну реальність розглядали Б.Буллі, П.Леві, Р.Холетон, Р.Нуруллін (культурні технології), Ф.Гіренок (проблема розмежування віртуальності та сучасних комп'ютерних технологій). Серед сучасних вітчизняних філософів проблемою буття феномена людини virtus соціокультурного простору інформаційного суспільства займаються: Г.Горячківська (антропологічний вимір віртуальної реальності); М.Журба (інформаційна культура у просторі медіафілософії); К.Ільянович (антропологічна криза в умовах сучасної техногенної цивілізації); В.Ісаєв (віртуальна занепадність людини культури); В.Семиколонов (сутність інформаційного суспільства; специфіка впливу інформації та інформаційних технологій на мораль); В.Скалацький (філософсько-методологічні засади дослідження інформаційного суспільства); С.Мартинюк (процес виникнення інформаційної цивілізації як нового типу взаємодії людини та суспільства).